

СЕМАНТИКА РЕЧЕНЬ ІЗ СИНТАКСИЧНО ЗВ'ЯЗАНИМИ ДІЄСЛІВНИМИ ПРЕДИКАТАМИ КАУЗАЦІЇ

Як відомо, лінгвістична категорія причини – це мовні засоби (лексичні та граматичні), за допомогою яких встановлюються каузативні відношення суб'єктивної та об'єктивної дійсності, відтворені у реченні. Причинні відношення репрезентуються у поліпропозитивних мовних одиницях, у яких наявні дві денотативні ситуації, пов'язані між собою. Експліцитною формою вираження причинності є складне речення, в якому чітко визначені антецедент і консеквент як складники причинно-наслідкової ситуації, спеціальними засобами їх вираження є сполучники і сполучні слова. У простому реченні причинні відношення виражаються імпліцитно. Тут двочленна причинно-наслідкова ситуація згортається у формально монопредикативну комунікативну одиницю з використанням механізму номіналізації. У простих реченнях з прийменниково-відмінковими причинними зворотами та в простих реченнях із предикатами причинності цей механізм номіналізації використовується по-різному.

У першому випадку номіналізоване непередикативне вираження має тільки позначення події-причини, що вводиться прийменниками, а позначення події-наслідку оформляється предикативно: *Хата тремтить від гуркоту і вибуху бомб* (О. Довженко). В номіналізованому вираженні події-причини можуть використовуватися імена визначеної категоріальної семантики, а саме абстрактні іменники, здатні своїм подієвим потенціалом компенсувати відсутність самостійного предиката. У цій функції регулярно використовуються віддієслівні та відіменні утворення – девербативи та декад'ективи (*за відсутності, з неухважності, внаслідок хвороби*).

У простих реченнях із предикатами причинності в номіналізованому вигляді представлено вираження вже двох частин причинно-наслідкової ситуації, що згортаються в непередикативні компоненти по обидві сторони дієслівного елемента предиката. Наприклад: *Його впевненість викликала*

підозру у слухачів (В. Яворівський). *Безтурботність матері вселяла жах у серця мимовільних свідків трагедії* (З газети).

Лінгвісти по-різному трактують статус досліджуваних предикатів. Так, Г.О. Золотова виділяє розряд неповнозначних дієслів, які утворюють предикат разом із абстрактними іменами дії, стану, якості (мова йде про так звані дієслова-компенсатори, котрим не властива роль самостійних членів речення) [5; 72]. К.Г. Максапенян в якості предиката розглядає не стійкі дієслівно-іменні сполуки, а лише каузативне дієслово, що зберігає своє лексичне значення, на котре накладається значення семантично ключового імені. На його думку, ці словосполучення не є стійкими, оскільки ім'я займає самостійну синтаксичну позицію прямого додатка при дієслові впливу, витісняючи об'єкт каузації в позицію непрямого додатка. Будучи семантично цілісною одиницею, таке словосполучення по своїй суті є аналітичним, оскільки дієслово тут не десемантизоване, а реалізує своє похідне переносне значення [7; 10].

Ми визначаємо синтаксично-зв'язаний дієслівний предикат як створену на основі обмеженої структурно-семантичної моделі одиницю “вторинної номінації”, яка складається з дієслівного компонента з переосмисленим первинним значенням (зв'язаним значенням) та іменникового компонента, що несе основне смислове навантаження і є необхідним для вираження того чи іншого поняття. Як слушно зауважує Н.О. Бойченко, стійкість даних сполук зумовлюється рядом чинників, а саме: 1) співвіднесеністю з однією поняттєвою одиницею, 2) зв'язаним значенням дієслівного компонента, 3) вибірковою сполучуваністю компонентів та 4) закріпленням узусом використанням у якості стійких сполук [1; 5].

Досліджувані сполуки володіють набором характеристик, що виділяє їх з-поміж сукупності наявних у мові предикатів.

По-перше, абстрактний іменник у синтаксично зв'язаному дієслівному предикаті сполучається з дієсловами переважно конкретної семантики,

метафоричне переосмислення яких забезпечує позначення процесів у сфері абстрактних реалій.

По-друге, стійкі дієслівно-іменні сполуки зі значенням каузації поповнюють коло цільнооформлених каузативів, а у випадку їх відсутності самостійно виконують номінативну функцію. Наприклад: *цікавити* – *викликати зацікавлення*, *шкодити* – *завдавати шкоди*, *змінювати* – *вносити зміни тощо*. При цьому існує ряд предикатів, котрі не мають однослівного відповідника, а тому відіграють важливу роль у відображенні явищ об'єктивної та суб'єктивної дійсності. Наприклад: *притягати до відповідальності*, *гасити ворожнечу*, *доводити до відчаю* тощо.

По-третє, дієслівні компоненти ряду синтаксично зв'язаних дієслівних предикатів каузації можуть утворювати регулярні пари, що слугують вираженню конверсивних відношень: *завдавати* – *зазнавати* (*шкоди, збитків, втрат*), *надавати* – *набувати* (*повноваження*), *покладати* – *нести* (*тягар, відповідальність*) тощо.

У сучасній українській мові можна виділити такі значення каузації у конструкціях із синтаксично зв'язаними дієслівними предикатами причинності:

- 1) значення каузації визначеної дії, коли S_1 зумовлює виконання чи невиконання певної дії S_2 : *Заклики полководця підняли усіх на захист Вітчизни* (Г. Сагач);
- 2) значення каузації, коли S_1 каузує стан S_2 : *Несподіваний поворот подій викликав інтерес у читачів роману* (З газети);
- 3) значення каузації власного стану: *Власна поведінка викликала занепокоєння у спортсмена* (З журналу).

У реченнях із синтаксично зв'язаними дієслівними предикатами каузації суб'єктом-каузатором виступають:

- 1) власні назви: *Ярон поклав відповідальність на уряд Ізраїлю за безладдя в країні* (З газети). *Польща своїми діями дала поштовх інтеграції України до Євросоюзу* (З газети);

- 2) особові займенники: Він (посол) **дав високу оцінку** діям миротворців (З газети);
- 3) назви осіб за професією, родом занять, соціальним статусом тощо, як-от: Депутати **внесли зміни** до запропонованого президентом законопроекту (З газети);
- 4) збірні іменники: Турки **завдавали чимало шкоди** українському народові (М. Грушевський);
- 5) подвійні суб'єкти, коли S_1 і S_2 збігаються: Військові **часто ставлять під небезпеку** власне життя (З газети);
- 6) абстрактні іменники, що позначають явища, властивості, поняття, процеси, пов'язані з відчуттями і почуттями (образ, неспокій, горе, хвилювання, страх, неволя тощо): Неволя **наклала свій відбиток** на переселенців (З газети). Безпідставне хвилювання **ставить під небезпеку** нервову систему людини (З журналу). Страх **вносить певні зміни** у поведінку людей за таких обставин (З газети);
- 7) іменники зі значенням процесів мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини (думка, згадка, промова), як-от: Згадка **про смерть брата сповнила сумом** серце молодого воїна (З газети).
- 8) іменники, що позначають зовнішні подразники і представлені мовцем як каузатори: Далекі голоси **пробудили** в заручника віру у порятунок (З газети);
- 9) назви неістот (новина, вість, справи, обставини тощо): З'ясовані обставини справи **викликали сумнів** у правоохоронців (З газети);
- 10) іменники – назви соціуму, установ: Партія **покладає велику відповідальність** на своїх членів (З газети). Суд **неодноразово дарував життя** жорстоким злочинцям (З газети).

Каузатор дії чи стану зазвичай представляє собою особу, агенс, каузативна дія якого є цілеспрямованою. Якщо ж місце каузатора займає ім'я абстрактного поняття, каузативна конструкція виступає у власному різновиді – невимушеній каузації, пор.: *Компетентні органи завдали непоправної моральної шкоди*

позивачам. *Байдужість компетентних органів завдала непоправної моральної шкоди позивачам.*

Каузативний компонент, що містить ознаку особи, може розчленовуватися так, що назва особи залишається в позиції агенса-каузатора, а назва ознаки, істинного каузатора займає зняряддеву позицію: *Своєю байдужістю компетентні органи завдали непоправної моральної шкоди позивачам.* Даний тип причинних відношень представляє, як правило, каузацію невимущену. Особа в позиції агенса не є тут агенсом, за винятком тих випадків, де вона навмисне викликає відповідну реакцію [див.: 4; 291].

Відсутність вербально-вираженого суб'єкта-каузатора в реченні можлива за умови, що суб'єкт відомий мовцеві з попереднього контексту: *До кримінальної відповідальності притягнуто майже 2 тисячі осіб* (З газети).

У реченнях із досліджуваними предикатами каузація спрямована на суб'єкт, що стоїть в позиції об'єкта і виражається:

- 1) власними назвами: *Справа могла б принести Україні помітну користь* (З газети);
- 2) особовими та зворотними займенниками: *Жінки хочуть все активніше брати на себе відповідальність за матеріальне забезпечення сім'ї* (З газети);
- 3) назвами осіб за професією, родом занять, соціальним статусом тощо: *Життя нашого Спасителя викликало подив і захоплення Його учнів* (З газети);
- 4) збірними іменниками: *Вони стали сіяти ворожнечу і розбрат серед козацтва* (З газети);
- 5) назвами неістот: *70 років колгоспного ладу довело село до виснаження і старіння* (З газети);
- 6) абстрактними іменниками тощо: *Хлопці у формі затримують усіх, хто має наміри завдати шкоди інтересам державної безпеки України* (З газети).

Речення з синтаксично зв'язаними дієслівними предикатами каузації мають власний набір поширювачів, які розрізняються передусім за ступенем своєї облігаторності, необхідності в семантично-синтаксичній структурі речення. Каузативна дія в даному випадку увиразнюється за допомогою використання таких синтаксем:

- 1) локальних: *На території області потужним ураганом було завдано збитків на 300 тисяч гривень* (3 газети);
- 2) темпоральних: *Ціле літо безкарні злочини маніяка вселяли страх у серця мешканців регіону* (3 газети);
- 3) каузативних: *За наказом генерала офіцер вніс зміни у раціон військовослужбовців* (3 газети);
- 4) цільових: *З метою отримання хабара посадова особа безпідставно наклала арешт на майно потерпілого* (3 газети);
- 5) якісної характеристики каузованої дії чи стану: *Зелений чай справляє захисну дію проти деяких форм раку. На суддів було покладено обов'язок справедливості* (3 газети).

Окремо слід виділити питання функціонування в мові предикатів, ускладнених експресивними значеннями: конотативними ознаками інтенсивності дії (нейтральна, інтенсивна, посилена, пом'якшена), оцінки (позитивної, негативної), емотивності (патетичності, іронії тощо), стильової належності (книжне, розмовне, фамільярне), що базуються на метафоричному переосмисленні дієслівного компонента.

Ускладнення семантики синтаксично зв'язаних дієслівних предикатів каузації досягається шляхом введення до їх структури різного роду актуалізаторів (інтенсифікаторів) (*викликати інтерес – викликати жвавий/великий інтерес, завдавати шкоди – завдавати значної/величезної/непоправної шкоди, вносити зміни – вносити кардинальні зміни, давати оцінку – давати високу оцінку*), субституції дієслівного компонента синонімом із семантико-синтаксичними відтінками (*викликати інтерес – збуджувати інтерес, висувати обвинувачення – кидати*

обвинувачення). Варто зауважити, що у формуванні експресивного фону сполук домінуючу роль відіграють саме дієслівні компоненти. Вони виражають уявлення суб'єкта про спосіб виконання дії, міру її інтенсивності, оцінку, емотивність і стильову маркованість сполук, пор.: *викликати жах – вселяти жах – сповнювати жахом, викликати сумнів – породжувати сумнів* тощо.

Підводячи підсумок, звернемо увагу на такі три моменти:

1. Синтаксично зв'язаний дієслівний предикат каузації є лексико-граматичною аналітичною номінативною одиницею мови, значення якої створюється внаслідок вибіркової сполучуваності дієслова, переважно конкретної семантики, та іменника, переважно абстрактної семантики, що призводить до формування зв'язаного значення дієслівного компонента сполуки.
2. Досліджувані предикати володіють власним набором мовних виразників суб'єкта-каузатора та суб'єкта каузованої мікроситуації, а також поширювачів, що дозволяють передати додаткову інформацію про характер наявної причинно-наслідкової ситуації.
3. Синтаксично зв'язані дієслівні предикати каузації не надмірні в мові та не дублюють дієслівні каузативи, оскільки містять додаткові семантичні відтінки – більшу ступінь впливової сили у значенні каузації, а тому надають можливість стилістично доцільного вибору.

Література

1. Бойченко Н.О. Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2002. – 19 с.
2. Бурдаківська Н.М. Вираження відношення причини у структурі простого речення у сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1990. – 20 с.
3. Загребельная Т.А. Структурно-семантические особенности простых предложений с предикатами причинности // Русский язык за рубежом. –

1987. – №3. – С. 80-85.

4. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
5. Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. – М., 1998. – 528 с.
6. Клобуков Е.В. К основаниям семантической типологии каузальных конструкций (аспекты соотношения диктума и модуса) // Системный анализ значимых единиц русского языка. Синтаксические структуры. Межвуз. сборник. – Красноярск: Изд. Кр-го у-та, 1984. – С 38-47.
7. Макапенян К.Г. Функционально-семантический анализ конструкций со значением “каузация состояния” в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1984. – 19 с.
8. Недялков В.Л., Сильницкий Р.Р. Типология каузативных конструкций // Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив. – Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1969. – С. 5-19.
9. Онипенко Н.К. О субъектной перспективе каузативных конструкций // Вопросы языкознания. – 1985. – №2. – С. 123-132.
10. Савичуте Г.С. Предикаты цели и предикаты каузации // «Известия АН СССР. Серия литературы и языка». – 1980. – Т. 39. – №6. – С. 539-548.
11. Теремова Р.М. Функции каузальных конструкций в современном русском языке // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1989. – №3. – С. 82-86.
12. Тронь О.А. Роль каузації в семантичній структурі речень з предикатами повинності // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. Збірник наукових праць. – Чернівці: Рута, 1999. – Вип. 81. – С. 177-186.